

پناہندگی ارامنهٔ باکو به گیلان

روایتی مستند از یک بحران انسانی

شرح گزارش کمیتهٔ امداد آوارگان به رشت
[۱۳ شهریور تا ۱۶ بهمن ۱۲۹۷ خورشیدی]

م. در ساهاکیان

ترجمه و پژوهش:
روبرت واهانیان
مسعود حقانی

فرهنگ ارمنیا

چاپ دوم

پناھندگی ارامنۂ باکو به گیلان

روایتی مستند از یک بحران انسانی

شرح گزارش کمیته امداد آوارگان به رشت

[۱۳ شهریور تا ۱۶ بهمن ۱۳۹۷.ه.ش]

سازمان اسناد و کتابخانه ملی

پناهندگی ارامنهٔ باکو به گیلان

روایتی مستند از یک بحران انسانی

شرح گزارش کمیتهٔ امداد آوارگان به رشت

[۱۳ شهریور تا ۱۶ بهمن ۱۳۹۷.ش]

نوشته: م. در ساهاکیان

ترجمه و پژوهش

روبرت واهانیان

مسعود حقانی

لوگت ایلدا

سرشناسه: در ساهاکیان، مگردیچ عنوان و پدیدآور: پناهندگی ارمنه باکو به گیلان
(روایتی مستند از یک بحران انسانی): شرح گزارش کمیته امداد آوارگان به رشت
(۱۳ شهریور تا ۱۶ بهمن ۱۳۹۷ ه.ش) / م. درساهاکیان
ترجمه و پژوهش: روبرت واهانیان، مسعود حقانی.
مشخصات نشر: رشت، فرهنگ‌ایلیا، ۱۳۹۹. مشخصات ظاهری: ۱۱۰ ص.

شابک: ۵-۷۰۱-۱۹۰-۹۶۴-۹۷۸

عنوان دیگر: شرح گزارش کمیته امداد آوارگان به رشت (۱۳ شهریور تا ۱۶ بهمن ۱۳۹۷ ه.ش).

موضوع: قتل عام باکو، ۱۹۱۸ م. موضوع: * Baku Massacre, Baku, Azerbaijan, 1918

موضوع: ارمنه -- آذربایجان (جمهوری) -- تاریخ موضوع: Armenians -- Azerbaijan (Republic) -- History

موضوع: قتل عام -- جمهوری آذربایجان -- باکو موضوع: Massacres -- Azerbaijan (Republic) -- Baku

موضوع: پناهندگان -- ایران -- گیلان Refugees -- Iran -- Gilan

موضوع: ارمنه -- ایران -- گیلان Armenians -- Iran -- Gilan

ردمبندی کنگره: DK / ۲۶۵ / ۸ ردمبندی دیویی: ۹۴۷ / ۵۴

شماره کتب‌خانه ملی: ۶۷۹۵۰۷۷

چاپ نخست: بهار ۱۴۰۰

پناهندگی ارمنه باکو به گیلان؛ روایتی مستند از یک بحران انسانی

شرح گزارش کمیته امداد آوارگان به رشت [۱۳ شهریور تا ۱۶ بهمن ۱۳۹۷ ه.ش]

نوشته: م. درساهاکیان

ترجمه و پژوهش: روبرت واهانیان، مسعود حقانی

چاپ دوم: زمستان ۱۴۰۰

شمارگان: پانصد نسخه

شماره نشر: ۷۹۴

نسخه‌برداری و آماده‌سازی: کارگاه نشر فرهنگ ایلیا

نشر فرهنگ‌ایلیا؛ رشت، خیابان آزادگان، جنب دبیرستان بهشتی، خیابان صفایی

کوجه حاتم، شماره ۴۹ تلفن: ۳۳۳۴ ۴۷۳۲ ۳۳۳۴۴۷۳۲-۰۱۳

میدک ایلیا

www.farhang-e-ilia.ir

nashre.farhang-e-ilia

nashreilia@yahoo.com

NFilia

همه‌ی حقوق نشر این کتاب محفوظ است.

فهرست

۷. پیش‌گفتار
۱۱. ۱. آغاز کار
۱۴. ۲. خانه‌ها و اقامتگاه‌های جمعی
۱۵. ۳. بیمارستان و پزشک
۱۷. ۴. شرایط بهداشتی
۱۸. ۵. آشپزخانه و برنامه تغذیه
۱۹. ۶. کودکان یتیم و یتیم‌خانه
۱۹. ۷. هیئت حل اختلاف و رسیدگی به شکایات
۲۰. ۸. واحد کارگشایی
۲۰. ۹. مذاکرات با مقامات محلی
۲۲. ۱۰. انتظامات
۲۳. ۱۱. کمک انگلیسی‌ها
۲۴. ۱۲. نیازمندی‌های کمیته آوارگان
۲۵. ۱۳. منابع مالی کمیته
۴۴. ۱۴. کمک‌هزینه سفر پرداختی به سربران و آوارگان عازم سفر از رشت به نقاط گوناگون
۴۵. ۱۵. جلسات
۴۵. ۱۶. فهرست اسامی فوت‌شدگان
۶۱. ۱۷. مسئله گورستان
۶۲. ۱۸. سخن پایانی
۶۹. پیوست‌ها
۹۷. تصاویر

پیش گفتار

مسئله آوارگی و مهاجرت دسته‌جمعی مردم در اثر بلایای طبیعی یا قوع جنگ و غیره... و به دنبال آن مشکلات اسکان موقت مردم حادثه‌دیده در فضا‌های باز فاقد حداقل امکانات رفاهی، از دیرباز دامنگیر جوامع انسانی بوده است. چنین حوادثی متأسفانه تا به امروز و در اوایل قرن بیست و یکم، کماکان رخ می‌دهد، برای مدتی توجه رسانه‌های جمعی را به خود جلب می‌کند و با بروز فاجعه انسانی جدیدی، بعضاً بزرگ‌تر و دردناک‌تر از موارد قبلی، به فراموشی سپرده می‌شود.

کوچاندن قهرآمیز مسلمانان روهینگایی برمه از زادگاهشان، به قصد پاک‌سازی قومی، که اخیراً جلوی دیدگان مردم سراسر دنیا و نهادهای گوناگون حقوق بشر، به دست نیروهای مسلح ارتش میانمار صورت گرفت، یکی از این موارد ضدانسانی است.

فجایی از این دست، در گذشته‌ای نه‌چندان دور، در منطقه ما هم رخ داده است و حتی زمانی اهالی رشت، در سال‌های پایانی جنبش جنگل و دست‌به‌دست شدن چندین باره رشت بین نیروهای قزاق دولتی و نیروهای سرخ شوروی، از ترس انتقام‌جویی سربازان متجاوز بیگانه و حاکمان بی‌رحم، خانه و دیار خود را رها کرده و در دسته‌های چند هزار نفری به طرف قزوین و تهران فراری شدند و برای مدت‌های طولانی، به دور از شهر اشغال‌شده‌شان، مرز تلخ دربدری و آوارگی در غربت را چشیدند. از این دربدری و سرگردانی مردم رشت، که در منابع تاریخی از آن به نام «مهاجرت اهالی رشت» نام برده شده است، اسناد متعددی در مراکز آرشیوی کشورمان وجود دارد که متأسفانه تا به امروز مورد غفلت و بی‌توجهی واقع شده‌اند.

اما کتابی که به ترجمه و نشر آن پرداخته‌ایم، گزارش آوارگی ساکنین ارمنی شهر باکو، شهر صنایع نفتی روسیه تزاری در منطقه قفقاز است که حدود یک قرن پیش، روز ۱۴ سپتامبر ۱۹۱۸، و هم‌زمان با آغاز قتل عام ساکنان ارمنی باکو به دست نیروهای عثمانی، ارامنه به ناچار موطن خود را ترک کردند و مهاجرت به شهرهای ساحلی گیلان را در پیش گرفتند.

معرفی گزارش چاپی این رخداد تاریخی از آن نظر دارای اهمیت است که بدانیم، جمعیتی به دور از خانه و کاشانه، با تشکیل کمیته امداد منتخبی از بین خود و ارامنه ساکن رشت، موفق شده است تمامی مسائل و مشکلات خیل عظیم پناهندگان را در طول مدت در بدری، از همان لحظات اولیه ورود به رشت، تا مراجعت مجددشان به باکو، به نحو احسن مدیریت کند، آن‌هم با تکیه بر نیروها و امکانات خودی و بدون کم‌ترین چشمداشت به کمک مالی حکومت محلی وقت، که خود دچار قحطی ارزاق در مقیاس ملی بود.

کتابچه گزارش عملکرد کمیته امداد یادشده، که نسخه اصلی آن به زبان ارمنی است، سال ۱۹۱۹ میلادی در رشت، توسط «مگردیچ درساهاکیان» تحت نظر کمیته امداد تدوین و سپس در چاپخانه «آرشاک کاراپتیان» شهر باکو، در یک هزار نسخه چاپ و متأسفانه به خاطر حوادث محلی و منطقه‌ای، بیش از چند نسخه از آن منتشر نشد.

گفتنی است این «ارمنی براران»^{*}، در طول مدت پناهندگی در رشت و انزلی و حسن‌کیاده (کیاشهر کنونی) از توجه و کمک‌های همه‌جانبه مردم گیلان، به‌ویژه بزرگ‌مردی به نام «کوچک‌خان»، که علی‌رغم مخالفت فرماندهان نیروهای انگلیسی مقیم سواحل، به آنان پناه داده بود، برخوردار بوده و در انتهای گزارش چاپی از او صمیمانه تشکر و قدردانی کرده‌اند.

* ارمنی برار: عنوانی که میرزا کوچک‌خان جنگلی به هم‌ولایتی‌های ارمنی خود داده بود.

در آخرین مراحل کار اتمام این کتاب، با اسناد متعدد دیگری، در آرشیو مدرسه ارامنه رشت روبه‌رو شدیم که نشان می‌داد کمک‌رسانی به باقی‌مانده پناهجویان و افرادی که پس از مراجعت پناهجویان به باکو، به کمیته امداد ارامنه رشت مراجعه و درخواست کمک کرده‌اند، کماکان ادامه داشته است. همچنین چند اعلان چاپی جشن و شادمانی به منظور جمع‌آوری اعانه برای کمک به پناهجویان، نظرمان را جلب کرد. در مراجعه بعدی به گنجینه مدرسه ارامنه رشت، گزارش چاپی دیگری به دست آمد که در چاپخانه «اتحاد» رشت و به زبان ارمنی به چاپ رسیده و نشان می‌دهد کار کمک‌رسانی به پناهجویان به جا مانده، به مدت دو سال بعد هم ادامه داشته است. ترجمه ارمنی عنوان این گزارش تکمیلی به شرح زیر است:

الحاقیه به گزارش [چاپ باکو]

کمیته امداد فراریان ارامنه به رشت

از ۱۲ آپریل ۱۹۱۹ تا ۱۰ ژوئیه ۱۹۲۰

این الحاقیه را هم که کامل‌کننده گزارش چاپ باکو و دارای جزئیات مهم تاریخی بود، ترجمه و در ضمیمه مجموعه معرفی کردیم. در پایان از مسئولین مدرسه ارامنه رشت که این اسناد و مدارک را در اختیار ما قرار داده‌اند، صمیمانه سپاسگزاری می‌کنیم.

روبرت واهانیان

مسعود حقانی

۱. آغاز کار

با سقوط باکو، ساکنان ارمنی با خروج از شهر، راه مهاجرت را در پیش گرفته و در دسته‌های چند هزار نفره، به دنبال سرپناه در سرزمین‌های بیگانه، دو مسیر، یعنی راه روسیه و ایران را در پیش می‌گیرند.

در اولین روزهای سپتامبر ۱۹۱۸، کنسول روسیه در رشت، با اطلاع از این‌که ۱۰ هزار نفر از آوارگان ارمنی از راه دریا به سوی ایران در حرکتند، نمایندگانی از جوامع روس و ارمنی مقیم رشت را به نشستی مشورتی در کنسولگری دعوت کرد تا کمیته مختلطی شامل ۴ نفر ارمنی و ۴ نفر روس تشکیل داده و برای مدیریت این بحران انسانی چاره‌اندیشی شود. ضمناً مقرر شد نماینده کنسولگری و حتی نمایندگانی از اقوام دیگر ساکن رشت هم، به عضویت این کمیته درآیند.

این کمیته، روز ۴ سپتامبر ۱۹۱۸ در مجمع عمومی آرامنه رشت، پیشنهاد کرد ابتدا هیتی از نمایندگان برای مدیریت مسائل محلی و اجتماعی، به استثنای مسائل فرهنگی، مذهبی و امور خیریه، انتخاب شوند و سپس هیئت چهارنفره‌ای را برای عضویت در کمیته عالی معرفی کنند. این امر با وجود اعتراضات اقلیت شرکت‌کننده در مجمع صورت گرفت که معتقد بودند شرایط بحرانی روز ایجاب می‌کند هرچه سریع‌تر چهار نفر انتخاب و معرفی شوند. اما اکثریت شرکت‌کنندگان در مجمع، هیتی هفت‌نفره را پیشنهاد کردند و به تصویب رساندند.*

* نباید پناهجویان باکو را که در رشت مستقر بودند، آواره خطاب کرد، بلکه باید از آنها به‌عنوان فراریان نام برد. ولی از آنجا که در ادبیات ارمنی معمول است که از این گونه افراد به‌عنوان آواره نام برده شود، بالاخص به‌دلیل این‌که در متن صورتجلسه مجمع عمومی ذکر شده است که «هیئت امنای آوارگان انتخاب شوند»، لذا کمیته تهیه‌کننده این گزارش مجبور شد از جماعت فراری به‌عنوان آوارگان نام ببرد.

هیئت نمایندگان هفت نفره منتخب مجمع عمومی به عنوان «شورای ملی ارامنه رشت» و با موضع گیری های قومی- سیاسی دست به کار شد. متعاقباً نمایندگان جامعه روس های مقیم رشت در اعتراض به این رویه، در ۱۳ سپتامبر با برگزاری جلسه ای، با این استدلال که مشکل آوارگان امری قومی است و مربوط به خود ارامنه، دسته جمعی استعفا دادند. در نتیجه این رویدادها، عمر «شورای ملی ارامنه رشت» پس از مدتی کوتاه به پایان رسید.

طرفداران دیگر جریان ها و گرایش های ارامنه رشت با این استدلال که شرایط ویژه حاکم بر اوضاع، ایجاب می کند که خود گروهی چند نفره از میان خود برگزینند و به مسائل اولیه آوارگان بپردازند و در این اوضاع و احوال هرج و مرج، از مطرح کردن موضوعات مناقشه برانگیز بپرهیزند؛ باعث شد شورای به اصطلاح ملی بدون دست زدن به هیچ کاری استعفا دهد.

ارامنه ساکن رشت روز ۱۷ سپتامبر، در نشستی عمومی، استعفای شورای ملی را تصویب و نهاد جدیدی تحت عنوان «هیئت امنای آوارگان» انتخاب می کنند و کار کمک رسانی به آوارگان را به آن ها می سپارند، با این شرط که در آینده نهاد یاد شده پنج نماینده منتخب از میان آوارگان در جمع خود پذیرفته و ریاست این مجموعه هم به کشیش اعظم «هواگیم بارسقیان»، متولی امور دینی ارامنه گیلان و مازندران سپرده شود.

در نتیجه اشخاص زیر از میان جمع به عنوان نمایندگان ارامنه رشت، برای عضویت در «هیئت امنای آوارگان» انتخاب شدند:

«تیگران عجمیان»، «موویس گاسپاریان»، «آبکار درهاکوپیان»، «آرشام خان ساناساریان»، «استپان سیمونیان»^(۱) «سیمبات وارطانیان»، دکتر «پطروس طاشچیان»^(۲)، دوشیزه «شوشانیک کاراپتیان» و آقای «ماکار گزلیان». و از طرف آوارگان آقایان: «ق. ملیک پارسادانیان»، «ل. ملیک شاه نظریان»، «ب. ب. ملیک شاه نظریان»، «س. وارطانیان» و «میکائیل سرکیسیان» انتخاب شدند.

این کمیته متعاقباً از ۱۸ سپتامبر، کشیش «هواگیم بارسقیان» را به عنوان رییس هیئت امناء، «آبکار درهاکوپیان» را نایب رییس، «استپان سیمونیان» را دبیر و آقای «سیمبات وارطانیان» را خزانه دار انتخاب کرد.

کمیته با در نظر گرفتن سنگینی مسئولیت امداد رسانی، تصمیم گرفت هر روز جلساتی برگزار کند تا بتواند نیازهایی را که پیش بینی می شد به تدریج پیش آید، برآورده سازند. علاوه بر این، کمیته آوارگان بانوان ارامنه رشت هم، به طور خودجوش، کمیته ای با هدف ایجاد بازوی کمکی برای هیئت مرکزی، تشکیل داده و با قدرت همکاری می کنند. در این کمیته خانم ها «صوفیا درهاکوپیان»، «ساتینیک طاشچیان»، «مارگریت صافاریان»، «آدرینه کاراپتیان» و «پارائزیم خلفیان»، به عنوان اعضای اصلی، معرفی می شوند.

این کمیته [بانوان] ضمن اهدای ۶۰۰ دست لباس به کمیته مرکزی و تا تحویل مدیریت بیمارستان به آمریکایی ها، با اداره بیمارستان کمیته مرکزی همکاری می کند.

وضع آوارگان احساسات اقشار دیگر ارامنه رشت را تحت تاثیر قرار می دهد. به عنوان مثال کمیته رسمی آوارگان منتخب مردم، از «باشگاه دختران ارامنه رشت» خواست تا با کمیته مرکزی هماهنگی داشته باشند. ولی باشگاه یادشده، پیشنهاد کمیته مرکزی ارامنه رشت را رد کرده و گزارشی از کارکردشان برای کمیته مرکزی ارسال نکردند.

همچنان که باشگاه دختران ارامنه رشت خودسرانه فعالیت می کرد، بعضی از هنرمندان تاتار و علاقمندان [به هنر] و دیگر گروه ها هم به نام کمک به کمیته آوارگان، کنسرت ها و برخی گردهمایی ها را با صرف جای و شیرینی برگزار کرده و قول کمک دادند تا قسمتی از درآمد حاصل از این برنامه ها را به کمیته مرکزی اهدا کنند، ولی تا آخر کار کمیته، از وجوه جمع آوری شده پولی به کمیته ارسال نکردند. از ۸ اکتبر به خاطر تبلیغات سونی که در میان آوارگان پخش شده بود، انتخابات مجددی برای تعیین نمایندگان آوارگان پیشنهاد شد. هیئت رئیسه سابق،

با اکثریت آرا مجدداً انتخاب شدند، با این تفاوت که به جای «میکائیل سرکیسیان» که رشت را ترك کرده بود، «م. دِرساهاکیان» به عضویت کمیته درآمد. در ۱۲ اکتبر هم پس از استعفای «م. گُزلیان»، «س. مارتیروسیان» جایگزین او شد.

۲. خانه‌ها و اقامتگاه‌های جمعی

[گفتنی است] جمعیت آوارگان در دو موج بزرگ مهاجرت، خود را به رشت رساندند. موج اول آوارگان، مستقیماً از طریق راه باکو به انزلی و موج دوم از باکو به پتروفسک^(۳) و سپس انزلی به رشت.

هنگامی که انبوه آوارگان از حسن‌کیاده^(۴) و انزلی، به سمت رشت سرازیر شدند، اولین مشکل سر راه کمیته آوارگان، اسکان آنان در منازل مسکونی و اقامتگاه‌های عمومی بود. اولین توقفگاه آوارگان در رشت، حیاط و ساختمان دبستان ملی ارامنه رشت موسوم به «م. آ. هوردانانیان» بود که به علت محدود بودن فضای مدرسه، تعداد کمی از این آوارگان در داخل ساختمان و در حیاط مدرسه اسکان داده شدند. در نتیجه، کمیته مجبور به اجاره خانه‌های متعدد برای آوارگان می‌شود.

مالکین بومی رشت وقتی که پیشنهاد اجاره خانه‌هایشان برای اسکان آوارگان پیش می‌آمد، اجاره‌بهای سنگینی طلب می‌کردند و بدین ترتیب کار کمیته با مشکل روبرو می‌شد. ولی به هر حال، کمیته در مقابل مشکلات تسلیم نشده و همه این مشکلات را از سر راه خود برداشت. و ۱۴-۱۵ باب خانه مناسب عاری از رطوبت را اجاره کرده و به مرور آوارگان وارد شده به رشت را در این خانه‌های استیجاری جای داد. در این خانه‌های تک واحدی و جمعی، حدوداً ۴۰۰۰ تن از آوارگان که از طریق باکو- انزلی عازم رشت بودند، ساکن و تغذیه می‌شدند، ولی آوارگانی که از طریق پتروفسک به رشت وارد شده و امداد رسانی به آن‌ها را انگلیسی‌ها تقبل کرده بودند و در کاروانسراهایی متعلق به «وهاب‌اف»،

«حاجی رضا» و «اسکندر» ساکن بودند، به خاطر رطوبت بالا و کثیف بودن محیط، دچار مشکلات فراوانی شدند. در این کاروانسراها آوارگان تقریباً به طور شبانه روزی در فضاهای باز زندگی می کردند. شرایط جسمانی آوارگانی که پیش از رسیدن به مقصد در فضای باز عرشه کشتی ها به موجوداتی روبه مرگ تبدیل شده بودند، باعث شد که در شرایط جوی نامناسب توأم با بارش مداوم باران، رقم تلفات آوارگان مرتباً بالا برود و بدیهی است که آوارگان باکو به خاطر سکونت در اماکن خشک و فاقد رطوبت، تا خاتمه کار، حداکثر ۳۸ نفر تلفات داشته باشند، در حالی که آوارگانی که از پتروفسک به رشت آمده بودند، با توجه به اسکان در شرایط رقت باری که در بالا ذکر شد، با تلفات ۳۰۹ [نفر]، حدود ده برابر موج اول آوارگان، روبرو شوند.

از آنجایی که کمیته نمی توانست، شرایط حاد این عده را، که مسئولیت مستقیم آن با انگلیسی ها بود، نادیده بگیرد، مرتباً این شرایط حاد را به انگلیسی ها گوشزد کرده و ناچار شد تعدادی از آن ها را به اقامتگاه های تحت اجاره خود منتقل و از تلفات بیشتر آن ها جلوگیری کند.

۳. بیمارستان و پزشک

زندگی در شرایط آوارگی باعث بروز بیماری های گوناگون در بین آن ها می شود. بنابراین کمیته برای پاسخگویی به مسائل بهداشتی و درمانی آوارگان، اقدام به راه اندازی بیمارستان ۱۶ تختخوابی کرد. مسئولیت مداوای بیماران در این بیمارستان را پزشکان معروف رشت، در ابتدا، دکتر «پتروس طاشچیان» و سپس دکتر «گنجشیان» برعهده داشتند. به تدریج تعداد بیماران بیمارستان افزایش یافته و فکر توسعه بیمارستان در دستور کار قرار می گیرد. کمیته با در نظر گرفتن کمبود تعداد پزشکان، دستیاران پزشک، پرستاران و کارکنان خدماتی، از یک طرف به سوی انگلیسی ها و از طرف دیگر به سوی «کمیته آوارگان در انزلی» - که مستقل بود- دست یاری دراز می کند. ولی آن ها هم به خاطر داشتن مشکلات مشابه و

کمبود نیرو، کاری از دستشان بر نمی آمد. علاوه بر مشکلات یادشده، شیوع بیماری های مُسری مختلف در بین آوارگان مانند: حصبه، اسهال خونی، آنفولانزا، مالاریا و... حجم معضلات کمیته را دوچندان کرد و کمیته تصمیم گرفت تعدادی از بیماران را به بیمارستان آمریکایی رشت، تحت نظر دکتر «فریم»^(۵) انتقال دهد. با فراهم شدن ۲۴ تخت در بیمارستان آمریکایی، با اجرت ماهانه ۴۰۰ تومان، کمیته توانست بیمارانی را که در شرایط جسمی وخیمی به سر می بردند، سریعاً به آن بیمارستان انتقال دهد. متأسفانه این تعداد تخت کمک ناچیزی بود و کمیته زمانی از این شرایط نسبتاً دشوار خلاص شد که آمریکایی ها در رشت اقدام به تاسیس بیمارستانی کردند که همه بیماران شهر بدون تبعیض قومی، توانستند از خدمات آن بهره مند شوند.

در این مقطع زمانی، بزرگ ترین کاستی که احساس می شد، کمبود پزشکان بود. انگلیسی ها برای جبران این کمبود سه پزشک از انزلی به نام های، دکتر «پطروسیان»، دکتر «کشمیشیان» و دکتر «ملیک وارطانیان» را به رشت اعزام کردند. کمیته از این بزرگواران درخواست کرد که برآورد اولیه ای از کاستی ها و کمبودهای بیمارستان ها تهیه کرده و تدارک اقلام مورد نیاز را از انگلیسی ها بخواهند، زیرا انگلیسی ها خود را علاقمند به پیگیری مشکلات آوارگان معرفی می کردند.

با این همه، مشکلات همچنان ادامه پیدا کرد، تا این که دکتر «پطروسیان» پیگیری کمک های وعده داده شده را تقبل کرد و با مراجعه به مقر انگلیسی ها در انزلی و بایادآوری قول کمک مالی آن ها، با وجوه دریافتی، به رشت بازگشت و با تجهیز بیمارستان، آن را به يك بیمارستان واقعی مبدل ساخت. ضمناً وی در بازگشت از انزلی، به کمیته اطلاع داد که در مورد مشکل بیمارستان با ژنرال «تامسون» فرمانده نیروهای مسلح انگلیس در انزلی، مذاکره کرده و او به دکتر پطروسیان بشارت داده است که نگران بیمارستان نباشد. زیرا به زودی اوضاع عادی شده و همه آوارگان به باکو باز خواهند گشت.

پطروسیان همچنین به اطلاع کمیته رساند که توانسته مبلغ ۴۰۰ تومان بابت خرید دارو برای بیمارستان‌های رشت و حسین‌کیاده، از کمیته ملی باکو دریافت کند. متأسفانه هم دکتر «پطروسیان» و هم دکتر «کشمیشیان» بدون ارائه خدمت مفیدی به آوارگان، هر دو رشت را ترك گفته و نتوانستند گره‌ای از مشکلات بازکنند و کمیته تا آخر متوجه نشد که مبالغ یادشده در همین راه هزینه شده یا خیر؟ گفتنی است تنها دکتر «ملیک وارطانیان» بود که از بدو ورود به رشت، مسئولیت واحد مداوای سرپایی بیماران آواره را برعهده گرفت و در نهایت اخلاص، به صورت شبانه‌روزی، به مداوای آوارگان پرداخت.

گفتنی است، از ۵ اکتبر تا ۱۵ دسامبر، که تعداد زیادی از آوارگان به باکو بازگشتند، طبق صورت‌های موجود، ۱۹۶۳ نفر به درمانگاه دکتر «ملیک وارطانیان» مراجعه کرده‌اند.

بیماری‌های شایع بین آن‌ها اکثراً حصبه، اسهال خونی، آنفلوآنزا و مالاریا بود. ناراحتی‌های چشم و بینایی، درد شکم، سرفه و مشکلات دستگاه تنفسی از دیگر بیماری‌های شایع در بین آوارگان بود. در اقامتگاه‌های عمومی، انواع مواد لبنی از قبیل شیر، ماست، تخم مرغ و به‌طور کلی هر آنچه که پزشک عمومی تجویز می‌کرد، در اختیار بیماران سرپایی قرار داده می‌شد.

۴. شرایط بهداشتی

به خاطر شرایط زیست محیطی نامناسبی که آوارگان در آن به‌سر می‌بردند، قوای بدنی آن‌ها به‌مرور تحلیل رفته و در معرض ابتلا به بیماری‌های گوناگون قرار می‌گرفتند. این امر از دید مسئولین کمیته پوشیده نماند و کمیته در این زمینه با فراهم کردن شرایط و امکانات مناسب بهداشتی، سعی کرد آنان را از احتمال بیمار شدن دور نگه دارد. به‌عنوان مثال:

۱. نوشیدن آب نجوشیده برای تمامی آوارگان ممنوع شد.
۲. از فروش و مصرف میوه‌ها در محل تجمع آوارگان جلوگیری شد.
۳. برای دسترسی سریع آوارگان به آب جوش مورد نیاز، در محل

سکونتگاه‌های جمعی، منبع‌های بزرگ ذخیره آب جوش توسط کمیته قرار داده شد و بدین ترتیب آوارگان به راحتی روزانه در سه نوبت برای صرف چای، به آب جوش کافی دسترسی پیدا کردند.

۴. با خرید و نصب تنورهای متعدد، آوارگان توانستند لباس‌های خود را در آن‌ها تَف داده یا خشک کنند.

۵. با عقد قرارداد با یکی از گرمابه‌داران شهر، امکان استحمام هر پانزده روز یک بار برای آوارگان فراهم شد.

۶. با قرارداد سه دیگ مسی بزرگ و گرم کردن آب در آنها، در تمام ساعات شبانه‌روز، آب گرم مورد نیاز برای شست‌وشوی پوشاک آوارگان فراهم شد.

۷. به هر نفر، یک فونت^(۶) صابون، برای مصرف ماهانه اختصاص و به آن‌ها تحویل داده شد.

۸. تمامی مجاری آب‌های زائد و فاضلاب و محل جمع شدن فضولات، هر روز تخلیه و با مواد ضد عفونی‌کننده بهداشتی پاک‌سازی می‌شدند. علاوه بر اقدامات یادشده، کمیته ضمن انتشار اعلان‌های هشداردهنده، در مورد رعایت مسائل بهداشت عمومی، خود نیز دائماً توسط مسئولین کنترل روزانه، رعایت این موارد را به مهاجران گوشزد می‌کرد. رعایت این نکات، در بهبود کیفیت محیط زندگی آوارگان تأثیری مثبت بجا گذاشت.

۵. آشپزخانه و برنامه تغذیه

آوارگان رشت عمده‌تاً در سه نقطه شهر، مدرسه ارامنه، صحرای ناصریه و حوالی سبزه میدان اسکان یافته بودند. کمیته با دایر کردن آشپزخانه‌های متعدد در این سه نقطه و تجهیز آن‌ها با دیگ‌های بزرگ، روزانه یک وعده غذای گرم با یک قرص نان، در اختیار آوارگان قرار می‌داد. اعضای کمیته مرکزی به تمامی کارهای پخت و پخش غذای آوارگان، به نوبت از ساعت ۸ الی ۲ بعد از ظهر نظارت می‌کردند. هدف کمیته در طول مدت کمک‌رسانی، این بود که برای تغذیه آوارگان، روالی در پیش گیرد که هیچ آواره‌ای گرسنه نماند. هر پناهجو، روزانه نیم فونت نان،

يك هشتم فونت گوشت، يك چهارم فونت برنج و برای طول يك هفته ۲۱ مثقال شكر و ۳ قاشق چای خوری چای خشك دریافت کرده است. گفتنی است مسئولین امر ضمن پابندی كامل به سهمیه های یادشده، از تحویل يك وعده غذای اضافی به هر درخواست كننده ای دریغ نداشته اند. از محل سهمیه يك وعده غذای اضافی، تعداد زیادی از متكدیان بومی هم بهره مند شده اند. بدین ترتیب علاوه بر تعداد ۲۳۳۶ نفر از پناهندگان ثابت و پانصد الی ششصد نفر سرباز، مطابق فهرست مربوطه، مردمان عادی و مسافران گذری هم، غذا دریافت کرده اند.

۶. کودکان یتیم و یتیم خانه

آوارگان همواره تعداد کثیری کودکان یتیم از خود بجای می گذارند، و اینان به خاطر از دست دادن والدین خود، نیازمند مراقبت ویژه ای هستند. آوارگان به رشت هم از این پدیده بی نصیب نبودند. بنابراین مسئله نگهداری از این کودکان بی سرپرست به یکی از دلمشغولی های کمیته مرکزی تبدیل شد. ابتدا تصمیم بر دایر کردن یتیم خانه اختصاصی بود، که به خاطر نبودن مریبان و پرستاران مجرب، این گزینه عملی نشد و وظیفه نگهداری از این کودکان، تا آماده شدن یتیم خانه انزلی به مسئولین بیمارستان کمیته واگذار گردید و این کودکان پس از آماده شدن یتیم خانه انزلی، به آن مرکز انتقال یافتند. گفتنی است، کمیته از این ۴۵ یتیم تا انتقال آن ها به انزلی نگهداری کرده است.

۷. هیئت حل اختلاف و رسیدگی به شکایات

برای حل و فصل اختلافات و رسیدگی به شکایات و نارضایتی های پیش آمده برای آوارگان، کمیته مرکزی، هیئت سه نفره ای را انتخاب کرد و تا آخر کار، با نهایت صداقت، کلیه مسائل پیش آمده را به استثنای دو مورد، از سر راه آوارگان برداشت. نخست مسئله اختلاس چند هزار روبلی فردی به نام «خاچاتور ملیک جهانیان» ناخدای کشتی میردان، که متعهد شده بود در قبال دریافت وجهی،